

АСОЦИАТИВЕН КОНТЕКСТ И ОТНОШЕНИЕТО МУ КЪМ ДИНАМИКАТА НА ЛЕКСИКАЛНАТА СИСТЕМА

Людмила Кирова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“, ДЕО

ASSOCIATIVE CONTEXT AND ITS RELATIONSHIP TO THE LEXICAL SYSTEM DYNAMICS

Lyudmila Kirova

Sofia University “St. Kliment Ohridski”

Abstract. For the choice of a word from a synonymous order of extreme importance is how we react to it - what feelings and associations it generates in our country. In this sense, the report clarifies the relationship between word and text as an inscription of images and concrete notions that a word creates in the overall atmosphere of images and notions of the text. Examples of increased discrepancies between the associative halo of the word used and the imagery of the text are studied, related to phenomena such as "memory loss for existing words" (teenager instead of youth). It is established that when the choice of words takes place exclusively under the influence of the currently dominant word, the active vocabulary is deformed and impoverished. It is argued that it is necessary to respect the adequacy of the associations in terms of the historical, ethnographic specifics and style of the statement if we want it to achieve its goals. An essential point of the work is that the focus is on both the drawbacks and the advantages of the high turnover of word change in Bulgarian language and the ways to derive benefits and avoid danger.

Keywords: associative context, re-nomination, borrowings, lexical dynamics, language and culture, Bulgarian language

1. Дефиниране на понятията

Представите не стоят изолирани в съзнанието ни, а се свързват и образуват асоциации. Терминът „асоциация“ е въведен чрез изследвания в областта на психологията, която така назовава явлението, когато една представа или образ предизвиква появата на друг образ в съзнанието на човека, както и съответна емоция, свързана с този образ. Т.е. става въпрос за **връзка между представи, мисли, чувства, при която появата на едни от тях извиква представата за други, свързани с тях по място, време, прилика, контраст и пр.** (РБЕ/РВЕ 2001).

Съществените признаци на термина „асоциация“ следователно са:

- той назовава **връзката или отношението между идеи, концепции или думи;**
- тази връзка **съществува в човешкото съзнание;**

- тази връзка се проявява по следния начин: **появата на едната същност предполага появата на другата в съзнанието.**

Важно е да се подчертае, че асоциацията е **основана на нашия личен, субективен опит (социален, физически и ментален)**. Това означава, че фактическите асоциативни връзки са закрепени в паметта ни чрез придобиването на жизнен опит. Изследователите подчертават, че **голямо място в предопределянето на асоциациите има културата, към която принадлежим** (Фрумкина/Frumkina 2014). Изводът, който се налага, е, че до голяма степен този опит е чисто индивидуален. Следователно чрез изследване на асоциациите можем да разберем много за:

- неосъзнаваемите структури, в които мислим окръжаващия ни свят;
- скритите установки и структурата на ценностите; съдържанието на подсъзнателните слоеве на психиката.

Това се постига чрез Словесния асоциативен експеримент (Word Association Test – WAT), създаден от Ф. Галтън, който проучва думите асоциации, чрез които хората реагират на думи. По-късно е разработен точно определен формат на този тест, който е наречен **Свободен асоциативен експеримент (Free Association Test – FAT)**: 1000 души реагират на 100 думи-стимули, като за 5 секунди всеки от тях трябва да напише първата дума, която му идва на ум. Отчита се честотата, с която се среща една асоциация за дадена дума-стимул. Според Синопалникова (Sinopalnikova 2003) FAT дава най-широка информация за начина, по който знанието е структурирано в човешкото съзнание. Резултатите от серията FAT, проведени с няколко стотици стимули и няколко хиляди субекти, оформени като таблици, представляват **словесни асоциативни норми (Word Association Norms – WAN)**. Според Ричардс (Richards 1991) отговорите на свободните тестове за асоцииране дават много информация за психологическото структуриране на речника у отделния индивид и предлагат начин за разследване на синтактичните и семантичните взаимоотношения между думите.

Понятието „контекст“ има по-тясно значение (1.) и по-широко (2.):

1. *Езикозн.* Завършена по смисъл **част от текст около дума или израз, която определя или уточнява значението им.**
2. Сбор от обстоятелства, при които се извършва, става нещо и които му придават **значимост или смисъл** (РБЕ/RBE 1993).

Тоест всеки лингвистичен израз има непосредствен контекст и по-обширен контекст (отвъдситуационни хоризонти, чрез които по израза на Александър Кьосев в ситуацията „нахлува културна памет с множество пластове“) (Кьосев/Kyosev 2017).

2. Запознаване с проблема

Тази статия е предизвикана от конкретни примери и изложението ще се основава изключително на индуктивния подход. Подбраните примери целят първо да бъде очертана същността на явлениято, а после да се представят негови прояви от различен

тип. Впоследствие се предлага обяснение за причината, движеща проявата на явление-то при всеки отделен тип.

Ще започна с един материал (анотация на български филм), на който попаднах в качеството си на редактор в едно списание:

Лятото на 1943 г. Мони е българин от еврейски произход. Войната е в разгара си, а Третият райх задължава всичките си съюзници да предадат евреите по своите земи. Въпреки събитията тийнейджърът се интересува повече от уроците и първите целувки. Приятелят му Жожо е неизменно с него и в свалките. Когато семейството на Мони отива в Кавала, за да търси съпруг за сестра му, Мони се запознава с Шели. Красивото 17-годишно момиче бързо превзема срамежливото сърце на Мони. Скоро обаче тя забелязва Жожо и триъгълникът се заплита.

Прочитайки текста, ще установим, че в него има думи, които определено са в конфликт с контекста на Втората световна война. Ако проверим в собственото си съзнание какви асоциации поражда у нас думата *тийнейджър* например, ще открием там образа на подрастващ, облечен съвременно, въоръжен със смартфон, таблет или компютър и пр. характеристики на съвременния юноша.

Подобно е и положението със *свалка*. Определено текстът изисква употребата на израз като *романтично приключение*, тъй като става въпрос за първи любовни трепети в стил разказа „Ангелинка“ на Елин Пелин, а не за „лов на поредна бройка“.

Можем да заключим, че наблюдаваме грубо несъобразяване на избора на определени думи и изрази с асоциативния контекст, който референтната ситуация от действителността налага.

Второ, можем да предположим, че авторът е млад човек. Със сигурност той се е сблъсквал с думата „юноша“. Най-малкото е изучавал в училище едноименното стихотворение на Смирненски. В моето съзнание първата асоциация е неговият „юноша бледен“. Авторът наистина се оказва около 35-годишен и се потвърди тезата ми за „загубата на памет за съществуващи думи“. Осъществява се подмяна на едно название с друго – в случая хиперонимното, неутрално название, с хипоним, който е социокултурно ограничен и поради това е с определен стилистичен привкус. Причината е фактът, че у говорещия има **фиксиране върху съвременното и честотното**; той не подбира думите, а си служи с автоматизми. И още нещо. Кеъри (Khairi 1993 по Istifchi 2010) заявява, че добрите читатели „съхраняват“ своите знания за речника в семантично свързани мрежи; активирането на дума в мрежата автоматично ще „активира“ други свързани думи, което след това ще помогне за разбирането. Работата е там, че когато мрежата ти е една и е ограничена само до света такъв, какъвто е днес, „активацията“ е еднотипна дори при контексти-стимули от различен характер. Младите поколения като цяло не четат и растат със съзнанието „Светът започва от нас“. А както знаем, в соци-

алното пространство именно езикът обезпечава социалната приемственост и социалното взаимодействие. Затова **между различните поколения се задълбочават размивания в разбирането**. Всъщност употребата на две различни названия не е само замяна на един образ с друг – тя отразява промяна на ценностите.

Следващите примери представят различни случаи, при които нови названия изместват съществуващи в българския език думи. По същество това явление е **повторна номинация**. Повторната номинация определям като по-общо понятие от т.нар. „вторична номинация“. Вторичната номинация се дефинира в езиковедската литература като развитие на ново преносно значение в лексема от езика реципиент под влияние на външно езиково влияние (Благоева/Blagoeva 2005: 15–21). Това се случва често когато термин, възприет в една научна област, намери употреба и в друга, напр. *компресия* (физика) и *компресия* (ИТ).

3. Случаи на повторна номинация

В търсене на обединяващо название за съвременните явления, които ще представя тук, възприех термина „повторна номинация“, който определя, че даден референт от действителността получава ново название, независимо че в езика вече има такова. Терминът е по-общ, защото не фиксира характера на новото название (дали е чужда дума или родна), нито коментира произхода на първото.

Новите примери, които се явяват различни видове реализации на повторна номинация, са:

1. **Заемане при наличие на родна дума:** *фенел* (някъде дори неправилно изписвано като *фенхел*) vs. *резене*. Причината за заемането според мене е незнание (ограничен физически и ментален опит), че за същия референт в българския език вече съществува дума.

2. **Вторична номинация:** напр. *стартер* vs. *предястие*, *ордьовър*. Причината за такава номинация е нов глобален стандарт (професионален, в науката, масовата култура, спорта и др.).

3. **Повторно заемане (повторна интернационализация):** *бранд* vs. *марка*. Причината за повторното заемане обикновено е, че съдържанието на понятието е променено с времето и в този смисъл новото название е по-конкретно от първото, като носи и нов асоциативен контекст. Отново фактор е установяването на нов глобален стандарт.

Брандът например се асоциира с едно по-ново разбиране за марката. Той е:

- чисто обещание за качество и удовлетвореност чрез идентифициране и удостоверяване на даден продукт или услуга;
- набор от активи (или пасиви), свързан с името или символа на дадена марка;
- набор от възприятия в съзнанието на потребителя.

Процедура от подобен вид имаме и при *буфосинхронада* vs. *липсинг* (употребявано в предаването „Пееш или лъжеш“). Причината в този случай също е нов асоциативен контекст, но този път това е така, тъй като е налице различна комуникативна цел на номинацията при външно еднакви явления (симулация на пеење и произнасяње):

- при *буфосинхронада* симулацията на пеење и произнасяње е с цел разсмиване на публиката;
- при *липсинг* целта на симулацията е прикриване на истинския изпълнител.

4. Причини за заемането

Прави впечатление, че **повторната номинация се осъществява чрез заемане**. Не съм попадала на пример на ново родно название, което да конкурира съществуващо вече название – родно или от чужд произход. Ще бъда благодарна, ако някой ми предостави такива примери, за да анализирам какви са движещите причини в случаи от този тип.

Като цяло повторната номинация чрез заемане се корени в обществена причина: **развитието на глобализацията, което води до промяна на културния опит чрез следните пътища:**

- ✓ **физически опит** (явлението се опознава заедно с новия знак);
- ✓ **социален опит** (ограничено общуване между поколенията, поради което младите не получават знания за опита на предходните поколения);
- ✓ **ментален опит** (като цяло не се чете, особено младите поколения, и следователно не се познава съществуващият речник).

Може да се каже, че повторната номинация протича в много висока степен като повторно заемане. Сменен е икономическият, а оттук и езиковият доминатор, което води до подмяна на езиковата основа, на която се осъществява интернационализацията. Езиковите последици са повторна интернационализация.

5. Жизнен цикъл на думата

Под жизнен цикъл изобщо се разбира **последователността на етапите в развитието на организъм** – от формирането до появата на белези на разпад и смърт. Концепцията за жизнен цикъл се пренася като модел и в други области, например по отношение на един продукт, методология и пр. И под това понятие (**Life cycle**) се разбира **модел от последователни или взаимосвързани етапи на продукционна система в течение на живота**. Самият език често е разглеждан като жив организъм, който се адаптира към потребностите на своите ползватели и се развива, променяйки се в посока на тяхното удовлетворяване във все по-пълна степен. Ето защо можем да приложим модела на жизнения цикъл към думите – от даването на знак за дадено понятие във връзка с референт, който е в сферата на вниманието на дадено общество, до излизането на названието от активна употреба, до „загубата на памет за него“, маргинализирането му и пълното му отпадане от актуалния речник. По-долу съм дала примери за контра-

тна политика по отношение на чуждите думи, което рефлектира върху дължината на жизнения цикъл на думи. Примерите са от езици от славянското езиково семейство: за дълъг жизнен цикъл примерите са от чешкия и словашкия, а за кратък – от българския.

Дълъг жизнен цикъл

pero, kancelária

вътрешна форма – запазване на формата,
промяна на функцията

пуризм

Кратък жизнен цикъл

химикалка, офис

– преназоваване – нова форма –
нов признак → непрозрачна
вътрешна форма

толерантност (в самия генезис на
българския език – възниква чрез ези-
ков контакт)

нов асоциативен контекст

Смятам, че съществува корелация от следния вид: колкото е по-висока степента на толерантност на един език към чуждите думи, толкова е по-голяма тенденцията към къс жизнен цикъл на думите и въвеждането на нови думи. Глобализацията е съвременна форма на тотален езиков контакт, при което най-голямо значение имат въздействията по линията на езика глобален медиатор – английския. Дори думи от други езици, които «изгряват» във връзка с дадено откритие, направено на местна почва, се популяризират като интернационални и се разпространяват изключително посредством посредничеството на английския език.

6. Последници от заемането

Положителни:

- **обогаляване с по-конкретно название** (определящо съвременния смисъл на явлението или сферата, в която се употребява (напр. професионална) – **възможност за избор и изразяване на тънки нюанси на мисълта**;
- **създаване на специфична образност за дадено явление – възможност за въздействие върху слушателя според целта.**

Отрицателни:

- изравняване на значението на хипероними и хипоними (на ниво употреба) (*комуникирам със семейството ми* вм. *общувам*, въпреки че става въпрос за лично споделяне, а не само за осъществяване на контакти);
- клиширане на речта под въздействието на доминиращия в момента словник (*фен* вм. *почитател, поклонник, любител, последовател, следовник* и др.);
- заличаване на образа на новата дума, тъй като той работи в неправилна посока (*тийнейджър* вм. *юноша*).

Явления от подобен характер водят до **деформиране и обедняване на речта**. Разбира се, интензивността и размахът на процесите в частност зависят от езиковата

култура и идиолекта на всеки човек. Ако липсва съзнателно използване на предимствата на всяко назоваване – точно понятие и ясна представа, и надделяват отрицателните ефекти, започва да се губи разликата между двете названия, както и смисълът те да съществуват. Ако не се използват, възможностите за нюансиране и специфична образност на мисълта остават затворени в книгите и се архаизират. По-агресивното название „изяжда“ слабо употребяваните и така намалява богатството на речника.

7. Изводи

Според Ричардс (Richards et al. 1985) думата «асоциация» е начин, по който думите идват свързани помежду си в съзнанието ни и **тези връзки влияят върху начина, по който учим и запомняме думи**. Така че смятам, че всяка дума от чуждия език трябва да се изучава:

- в своето асоциативно поле, в своя семантичен контекст;
- със своите най-типични и най-често употребявани изрази.

По този начин ще обхванем **различните видове асоциации, които са налице за думата в чуждия език (+ създадените на родна почва, напр. *джендър*)**.

Необходимо е да се осъзнае, че езиковата култура не се състои в знаене на правила за правоговор и правопис, а е въпрос на непрекъснат подбор на езикови средства, които най-добре да изразят и осъществят намерението на говорещия, т.е. по най-разбираем и въздействащ начин, адекватно на ситуацията и съобразно събеседника да предадат посланието на адресанта. Адекватността включва и вписване на всяко конкретно изразно средство в асоциативния контекст на дискурса по линия на социокултурния контекст: асоциациите по отношение на историчността, етнографската специфика и стилистиката на изказването.

Заклучение относно забелязаните процеси

Животът на думите зависи от техните потребители.

Автоматизмът убива богатството на езика.

От друга страна, крайният пуризъм също е неуместен. Новите думи все по-често са заемки от чужд произход, а не новоизковани от родни компоненти или домашни думи, развили ново значение. В множество от случаите става дума за интернационализми, а не за чуждици. Необходимо е да се отчита, че все по-голяма роля играе прагматичният фактор „глобален стандарт“. Какво означава това? Живеем в свят, в който за комуникацията няма граници. Нека си дадем сметка, че потребяваме глобално; че бизнесът, науката, техниката, културата създават феномени, които се разпространяват глобално. При това положение няма как локалните езици да не бъдат засегнати. Съвсем естествено е за новите артефакти, феномени, дейности, качествени оценки да се утвърждават названия, еднакви по целия свят.

Цитирана литература

- Благоева 2005:** Благоева, Д. *Аспекти на калкирането в най-новия период от развитието на българския език*. София: ИК „Галик“. (Blagoeva, D. *Aspekti na kalkiraneto v nay-novia period ot razvitiето na balgarskia ezik*. Sofia: IK „Galik“.)
- Кьосев 2017:** Кьосев, А. Възможна ли е теория на контекста? – В: *Контекст и контекстуализации*, 2017, бр. 14. [19.09.2018] http://piron.culturecenter-su.org/wp-content/uploads/2017/05/Alexander-Kiossev_Intro.pdf (Kyosev 2017: Kyosev A. Vazmozhnna li e teoria na konteksta? – V: *Kontekst i kontekstualizatsii*, br. 14, 2017) [19.09.2018] http://piron.culturecenter-su.org/wp-content/uploads/2017/05/Alexander-Kiossev_Intro.pdf
- РБЕ 1993:** *Речник на българския език БАН*. [19.09.2018] <http://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/%D0%B0%D1%81%D0%BE%D1%86%D0%B8%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F/> (*Rechnik na balgarskia ezik BAN*) [19.09.2018] <http://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/%D0%B0%D1%81%D0%BE%D1%86%D0%B8%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F/>.
- РБЕ 2001:** *Речник на българския език БАН*. [19.09.2018] <http://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/%D0%B0%D1%81%D0%BE%D1%86%D0%B8%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F/> (*Rechnik na balgarskia ezik BAN*) [19.09.2018] <http://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/%D0%B0%D1%81%D0%BE%D1%86%D0%B8%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F/>.
- Фрумкина 2014:** Фрумкина Р. Словесные ассоциации. – *Библиотека, раздел Психоллингвистика* [12.09.2018] <http://litresp.ru/chitat/ru/%D0%A4/frumkina-p-m/psiholingvistika/12> (Frumkina P. *Slovesnye assotsiatsii*. – *Biblioteka, razdel Psiholingvistika*) [12.09.2018] <http://litresp.ru/chitat/ru/%D0%A4/frumkina-p-m/psiholingvistika/12>
- Istifci 2016:** Istifci I. Playing with words: a study on word association responses. – In: *The Journal of International Social Research*, Volume 3/10 Winter 2010. Research gate [7.11. 2016] https://www.researchgate.net/publication/42637325_PLAYING_WITH_WORDS_A_STUDY_ON_WORD_ASSOCIATION_RESPONSES
- Richards et al. 1985:** Richards, J. C., J. Platt and H. Weber. *Dictionary of Applied Linguistics*. Essex: Longman.
- Richards 1991:** Richards, J. C. *The Context of Language Teaching*. Cambridge: CUP.
- Sinopalnikova 2003:** Sinopalnikova, A. Word Association Thesaurus as a Resource for Building WordNet. – In: Sojka, P., K. Pala, P. Smrz, C. Fellbaum, P. Vossen (eds.): GWC 2004, Proceedings, 199–205.

Людмила Кирова
София 1111
Ул. „Коста Лулчев“ № 27
СУ „Св. Климент Охридски“
Департамент за езиково обучение
Катедра „Български език и специализирано
обучение на чужденци“
likirova@uni-sofia.bg

Lyudmila Kirova
Sofia 1111
27 Kosta Lulchev St.
Sofia University St. Kliment Ohridski
Department for Language Teaching and
International Students
Chair of Bulgarian Language and Specialized
Training of Foreigners
likirova@uni-sofia.bg